

УДК 821.161.2.–1.08

**Семантичні типи двовалентних дієслівних предикатів
у поезіях Ліни Костенко**
**Семантические типы двухвалентных глагольных предикатов
в поэзиях Лины Костенко**
**Semantic types two member valential verbal predicates
in the poetry Lina Kostenko**

Масицька Тетяна Євгенівна, Васейко Юлія Святославівна
Масицкая Татьяна Евгеньевна, Васейко Юлия Святославовна
Masytska Tetiana Evgenivna, Vaseiko Iuliia Sviatoslavivna
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Анотація. У статті розглянуто функціональні особливості двовалентних дієслівних предикатів у поезіях Ліни Костенко. Визначено основну лівобічну і правобічну валентну позицію субстантивних синтаксем у реченневих конструкціях.

Ключові слова: валентність, субстантивна синтаксема, дієслівний предикат, реченнева конструкція.

Аннотация. В статье рассмотрены функциональные особенности двухвалентных глагольных предикатов в поэзиях Лины Костенко. Определена основная левосторонняя и правосторонняя валентная позиция субстантивных синтаксем в конструкциях предложения.

Ключевые слова: валентность, субстантивная синтаксема, глагольный предикат, конструкция предложения.

Annotation. This article describes the functional features twovalence verbal predicates in the poetry Lina Kostenko. The main left and right position of the valence produces meaningful syntax in the construction of the proposal.

Key words: valency, substantial syntaxema, verb's predicate, the construction of sentence.

Постановка проблеми. В українському функціональному синтаксисі компонентний склад семантико-синтаксичної організації речення продовжує привертати увагу мовознавців. Семантико-синтаксична структура предиката моделює мовну презентацію речення. Вона відображає всі найзагальніші властивості, які притаманні конкретному типу речення як одиниці мови. Дослідження семантико-синтаксичної структури речення зумовлює значний інтерес до предиката як граматичної категорії функціонального синтаксису. Від лексичної семантики предиката, його сполучувальних властивостей залежить

не тільки структурна організація речення і його компонентів, але і їх семантична характеристика. Предикатам властиві певні семантичні і формально-синтаксичні особливості, і саме лексичне значення присудкового компонента речення з'ясовує варіанти семантичних і синтаксичних моделей реченнєвих конструкцій. Семантика предиката, його валентний потенціал формують реченнєву структуру, визначають семантичне навантаження компонентного складу речення і дають змогу простежити варіанти семантичних і синтаксичних моделей речення. Все це, звичайно, свідчить про *актуальність* і необхідність досліджень, пов'язаних із поглибленим вивченням природи предикатів і особливо тих елементів його семантики, які впливають на формальну і семантичну природу речення. У сучасних дослідженнях увага спрямована на розгляд семантики та функціональних особливостей предикатних компонентів [1; 2; 3; 7; 8; 10; 11; 12]. Всебічний розгляд предикатних компонентів і надалі залишається *актуальним*. *Метою* нашого дослідження є розгляд семантичних типів двовалентних предикатів у реченнєвих конструкціях. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: розглянути особливості предиката у семантико-синтаксичній структурі речення; проаналізувати семантичні групи двовалентних предикатів; дослідити субстантивні синтаксеми, які валентно сполучаються з двовалентними предикатами.

У семантико-синтаксичній структурі речення предикат визначає кількісний склад іменникових компонентів речення та їх семантичну природу [4, с.41]. Він репрезентує конкретний тип відношень у реченнєвій структурі. Відповідний тип предиката залежить від його семантичного навантаження. Функціональним оточенням предикатів виступають субстантивні компоненти, які перебувають у семантичних-синтаксичних відношеннях щодо конкретного предиката. Кількість субстантивних синтаксем залежить від семантичного значення відповідного предиката і від його валентної сполучуваності. У сучасній українській мові функціонують семи-, шести-, п'яти-, чотири-, три-, дво- і одновалентні предикати. До предикатів із максимальною валентністю

(сполучуваність із сімома іменниковими синтаксемами) належать деякі предикати дії. Мінімальна валентність (одновалентність) переважно властива предикатам стану, предикатам якості і предикатам кількості [9, с.101-119]. Предикати стану також можуть мати нульову валентність. А.П.Загнітко визначає семантичний предикат як центральний компонент семантичної структури речення, що позначає активну або статальну ознаку, перебіг якої простежується в часі і відноситься до предмета (суб'єктний) або до ситуації (безсуб'єктний) [6, с.287].

Проаналізувавши «Словник сучасної української мови», можна відзначити, що двовалентних предикатів у ньому значна кількість. Ми визначили двовалентні предикати таких семантичних груп:

1) почуттєвий стосунок до особи: *відкохати, відлюбити, відхвилювати, вподобати, захоплюватися, кохати, любити, ненавидіти, покохати, полюбити, розкохати, розлюбити, сподобатися, співчувати* та ін. [13]. При цих предикатах суб'єктна синтаксема виражена іменником чи займенником, які позначають особу, напр.: *Я їх люблю* (с.50); *...ненавидять в мені мою скажену силу, ненавиджу я слабкості свої* (с.83); *Я не люблю неволі* (с.208);

2) стосунок або ставлення до певного об'єкта: *авансувати, агітувати, активізувати, ангажувати, аплодувати, арештовувати, атакувати, атестувати, бавити, банітувати, балувати, благословляти, боготворити, божествити, бойкотувати, будити, відвідувати, вимордувати, вишикувати, вишколювати, вклонятися, всиновляти, гуртувати, довіряти, доліковувати, допомогти, дорікати, дурити, задражнити, закріпостити, заліковувати, замучити, запрошувати, засоромити, капостити, клясти, конвоювати, консультувати, контролювати, мордувати, мстити, навідувати, навістити, наwerbувати, надурити, найняти, обеззброїти, обдурити, обдурювати, переатестовувати, перемагати, перелякати, перевчити, підлестити, позамордовувати, позаздрити, розбудити, розвеселити, роздягнути, розраховувати* і под. [13]. Двовалентні предикати цього типу функціонують у таких реченнях, напр: *Вона боялась осені холодної* (с.42); *(Ви) шукайте*

*посмішку Джоконди (с.66); Я ... **полохала** в гнізді пташину боязку (с.68).* Суб'єктна синтаксема при дієсловах цього типу позначає того, хто виконує активну дію на користь або на шкоду об'єкта і виражається іменниками на позначення осіб. Подібну семантику мають предикати: *англізувати, воєнізувати, колонізувати, мадяризувати, монополізувати, муніципалізувати, обнімчувати, обполячувати, обусурманити, обусурманювати, обуржуазити, орусичити, орусичувати, русифікувати, українізувати* та ін. [13], у поєднанні з якими суб'єктна синтаксема також позначає особу, яка впливає на об'єкт.

3) рухи, виконувані неактивними учасниками дії (ними можуть бути частини тіла чи інші предмети): *блимати, блимнути, блискати, блисконутти, блискотати, блискотіти, блиснути, бряжчати, брязкати, брязкотати, брязкотіти, брязнути, брякнути, відхитнути, ворушити, гупати, гупнути, грюкати, заворушити, загрюкати, загрюкотати, загрюкотіти, загувати, закліпати, заляскати, заляскотати, заляскотіти, заморгати, заплямкати, затарабанити, затупотіти, захитати, зацмокати, калатати, калатнути, кліпати, тіпнути, моргати, моргнути, мотіляти, мотляти, мотнути, мружити, підклацнути, підморгнути, підморгувати, підцмокувати, подвигати, покліпати, поморгати, похитати, поцмокати, поцмокувати* і под. [13]. Суб'єктна синтаксема при цих дієсловах передається іменниками на позначення істот, напр.: *Афіна **гляне** тьмяними очима (с.460); Очіма **світять** сови невсипущі (с.461).*

4) місце перебування суб'єкта: *бути, відлежати, відсидіти, відстояти, вилежати, висидіти, устояти, жити, залишатися, залежатися, засидітися, застоятися, знаходитися, з'явитися, коренитися, лежати, мешкати, опинитися, опинятися, перебувати, перебути, перележати, пересидіти, перестояти, полежати, посидіти, постояти, поселитися, проживати, пролежати, просидіти, промешкати, простояти, розташуватися, розташовуватися, сидіти, стояти, юртитися* та ін. [4, СУМ]. Предикати цієї групи поширені у таких реченневих конструкціях, напр.: *Там **жив** дідок, що схожий був на графа (с.19); Остання в світі казка **сидить** під образами (с.39);*

Там все було блискуче і латунне, і на роялі гномик там **сидів** (с.19); ... вони **жили** через город (с.29); **Стоять** мости над мертвими річками (с.53);); **Ще будеш** і в Мадриді, **ще будеш** в Барселоні (с.114); Від магістралі за два метри, уся закутана в що є, **сидить** бабуся, як Деметра (с.123).

У реченневих конструкціях із двовалентними предикатами лівобічну позицію суб'єктної синтаксеми можуть заповнювати:

1) номінації осіб: *Аж потім вже **сподвижники** і **вчені** взялись вивчати кургани височенні (с.438); Маленький **хлопчик** нас верблюда (с.94); ... **нащадки** наші зневажають нас (с.207); 2) лівобічна синтаксема виражена займенником, напр.: *Отак **я** би створила їх обох (с.153); **Я** забуваю сумніви і сум (с.48); **Воно** лежить у рожевій льолі (с.110); 3) назви стихійних сил природи: *Шалений вир закручують **вали** (с.451); 4) власні назви: **А Івга** сіяла м'яту, та сама, сіяла кмин (с.105); 5) назви різноманітних предметів: *Внизу **лиман** лежав у очереті (с.454); **І набалдашник** на старому костурі уже забув тепло його руки (с.20); 6) назви різноманітних обставин і ситуацій, почуттів, що здійснюють вплив на життя людини: ***Життя** оперує безконечно малими (с.157); **Слова** росли із ґрунту, мов жита (с.161); 7) назви рослин, напр.: **Бур'ян** глушив жоржини біля хати (с.37); **Материнка** дітей колише (с.202); **Дурман** складну розв'язує проблему (с.202); 8) назви комах, птахів, тварин, напр.: ***І кажуть**, лиш **павук** снує там сіть павучу (с.214); **Бджола** збирає мед (с.391); **Орел** ... клював печінку (с.257); *На клуні стовбичив **бусол** (с.186); ... **сидять лелеки** на стовпах (с.188); *Чорні **круки** сидять на плечах скіфських баб (с.95); *І десь, в якійсь пустелі з'їдять його **верблюди** (с.23); 9) імпліцитне вираження суб'єктної синтаксеми, напр.: *Люблю чернігівську дорогу (с.123); *Про тебе вже забули (с.407); *У відблиску меча читаю древню книгу і даму серця здалеку люблю (с.204); 10) абстрактні назви, напр.: ***Світ** мене ловить (с.5); ...**Душа** прадавні скарби стереже (с.21); ***Мистецтво** робить гігантські кроки (с.229); *Наступний **вік** уже чекає пуску (с.464).***************

У поетичних текстах суб'єктна синтаксема іноді займає нетипову для неї позицію, напр.: ***Пливли ми** ввечері лиманом (с.65); **Співали** пісню **ми** про Байду*

(с.65); *Колись до них жили тут кіммерійці...* (с.432); *І місячну сонату уже створив Бетховен* (с.86).

Правобічна валентність двовалентних предикатів відкриває одну з трьох позицій субстантивних синтаксем – об'єктну, інструментальну або локативну. Залежно від семантичного навантаження предиката об'єктна синтаксема позначає людину або предмет, на які спрямовується дія або стан, і сполучається з певними лексико-семантичними класами предикатів.

Об'єктна синтаксема при двовалентних предикатів названих лексико-семантичних груп вживається переважно в знахідному відмінку, напр.: *Він любить час* (с.82); *Я вас давно забути вже повинна* (с.324); *Мене* ізмалку люблять всі дерева (с.50); ... *десь ламає пальці віртуоз* (с.58); *Я ... розгойдувала квітку* (с.68); *Стара дзвіниця й досі ловить гави* (с.108). У досліджуваних реченневих конструкціях об'єктна синтаксема (у плані семантичного навантаження) – позначає істоту або предмет, на який поширюється або орієнтується дія, або предмет, із яким пов'язані процес або стан.

Валентність, яка відображає суб'єктно-об'єктні відношення, визначає цілий ряд ситуацій, з-поміж яких панівним є заміщення суб'єктної позиції номінацією особи, а правобічної позиції – назвою, що позначає предмет, який охоплюється діяльністю людини. У семантичному плані А.П.Загнітко розрізняє такі типи суб'єктно-об'єктних відношень: 1) трансформативні відношення – об'єкт змінює місце розташування або свій первинний стан під впливом суб'єкта; 2) креативні відношення – суб'єкт створює, відтворює або знищує об'єкт; 3) відношення адресатності – суб'єкт звертається до об'єкта; 4) фактитивні відношення – суб'єкт впливає на волю, почуття, розум об'єкта; 5) перцептивні відношення – суб'єкт сприймає об'єкт органами власних відчуттів; 6) когнітивні відношення – суб'єкт пізнає об'єкт у результаті мислення; 7) емотивні відношення – суб'єкт має певне почуття до об'єкта; 8) інструментальні відношення – використання об'єкта суб'єктом; 9) привативні відношення – суб'єкт відчуває потребу в об'єкті. У валентній ієрархії об'єктну синтаксему вчений визначає як "другий актант дієслова" [5, с.30-32].

Локативна синтаксема поєднується з предикатами, які вказують на місцеперебування суб'єкта, і найчастіше вживається у формах місцевого та орудного відмінків з прийменниками, напр.: *Сів дід **на** спільному **осокорі*** (с.40); *Була **в** тому **саду** смородина й порічки* (с.68); *Жили ми **на** **горищах** і **терасах*** (с.71); *Там, **за вікнами**, **за** **гірким туманом** ... любов була єдиним талісманом* (с.80); *Стоїть **над** **нами** Всесвіт у зоряній кольчuzі* (с.86); *Стоїш, як **стогін під** **склепінням** казки* (с.90).

Інструментальна синтаксема при двовалентних дієсловах використовується в периферійній позиції речення і виражає нецентральні семантико-синтаксичні функції. Вона вказує, за допомогою чого реалізується дія і сполучається з двовалентними предикатами на позначення рухів. Ця синтаксема найчастіше виражена орудним відмінком, напр.: *І **світить** **сонце** **оком** **загадковим*** (с.28); *Усе **махало** **крилами** і **веслами*** (с.71); *... **на** **все** **життя** **очима** **проведе*** (с.80); *Дівчата **б'ють** **закаблуками*** (с.105); *Втомились **греки** **веслами** **махати*** (с.454).

Отже, з-поміж предикатних синтаксем двовалентні предикати вирізняються особливим семантичним навантаженням. У поезіях Ліни Костенко найпоширенішими є двовалентні дієслівні предикати, що формують такі семантичні групи: 1) почуттєвий стосунок до особи; 2) стосунок або ставлення до певного об'єкта; 3) рухи, виконувані неактивними учасниками дії (ними можуть бути частини тіла чи інші предмети); 4) місцеперебування суб'єкта. Двовалентні предикати щодо свого функціонування є найпоширенішими. Вони найчастіше сполучаються з суб'єктною синтаксемою у лівобічній позиції і залежно від семантики предиката з об'єктною (або локативною/інструментальною) синтаксемою в правобічній позиції. Функціонування інструментальної синтаксеми в правобічній позиції є досить обмеженим. У деяких реченневих конструкціях суб'єктна, об'єктна (локативна/інструментальна) синтаксеми можуть займати нетипові для них позиції.

Література

1. Баландіна Н.Ф. Предикатно-аргументне представлення семантики речення / Н. Ф. Баландіна // Мовознавство. – 1992. – №2. – С.60-65.
2. Долинина И. Б. Количественность в сфере предикатов (категория «глагольной множественности») / И. Б. Долинина // Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность. – СПб: Наука, 1996. – С.219-246.
3. Дрогомирецький П. П. Зіставно-типологічний аналіз простих речень із дієслівними предикатами стану (на матеріалі української, німецької та англійської мов) / П. П. Дрогомирецький // Мовознавство. – 1990. – №5. – С.62-65.
4. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець.– К.: Наук. думка, 1992.– 224 с.
5. Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова / А.П.Загнітко.– К.: НМК ВО, 1990.– 64 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк, 2001. – 662 с.
7. Кутня Г. В. Структурно-семантична і функціональна характеристика предикатів процесу в сучасній українській мові: Автореф. дис... канд.філол.наук: 10.02.01. / Г. В. Кутня – Львів, 2004. – 20 с.
8. Куц О. В. Семантико-синтаксична структура речень з чотиривалентними предикатами: Автореф. дис... канд.філол.наук: 10.02.01 / Національний пед. ін-т імені М.П.Драгоманова / О. В. Куц. – К., 2003. – 20 с.
9. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т.Є.Масицька. – Луцьк: Ред. Вид. відд. ВДУ, 1998. – 208 с.
10. Пасічник І. А. Семантичні групи одно-тривалентних предикатів-прикметників (на матеріалі роману «Волинь» У.Самчука) // Граматика слова і граматики мови / І. А. Пасічник. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С.190-203.
11. Сергеев И. В. Семантические признаки предикатов состояния // Семантика языковых единиц. – Ч.3: Синтаксическая семантика. Семантика единиц художественной речи / И. В. Сергеев. – М.: МГУ, 1993. – С.84-87.
12. Ситар Г. В. Типологія речень із предикатами партитивного відношення в українській мові: Автореф. дис... канд.філол.наук: 10.02.01 / Донецький національний ун-т / Г. В. Ситар. – Донецьк, 2003. – 20 с.
13. Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
14. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко.– К.: Дніпро, 1989.– 559 с.